

Oikeuden saatavuus Euroopan unionissa

/// *Euroopan unionin perusoikeuskirjan artiklassa 47, osassa "Lainkäyttö", on turvattu asianomaisen oikeus saada asiansa tuomioistuimen käsiteltäväksi.*

Taustaa

Kansainvälisen oikeuden ja EU:n ihmisoikeuslainsäädännön mukaan EU:n jäsenvaltioiden on taattava jokaiselle, jonka oikeuksia on loukattu, oikeus saada asiansa käsitellyksi tuomioistuimessa tai vaihtoehtoisessa riidanratkaisuelimessä sekä oikeus saada vahingonkorvausta. Tätä nimitetään *oikeuden saatavuudeksi*. EU-oikeuden mukaan jokaisella on oltava käytettävissään tehokkaat oikeussuojakeinot voidakseen vaatia tuomioistuimessa Euroopan unionin lainsäädännön mukaisia oikeuksiaan. Yksi keskeisistä oikeudenaloista on EU:n syrjinnän vastainen lainsäädäntö, jossa kielletään kaikenlainen sukupuoleen, rotuun tai etniseen alkuperään, sukupuoliseen suuntautumiseen, ikään, vammaisuuteen ja uskontoon tai vakaumukseen perustuva syrjintä. Tässä katsauksessa käsitellään erityisesti syrjinnän vastaiseen lainsäädäntöön liittyvää oikeuden saatavuutta rikosasioita lukuun ottamatta.

Oikeuden saatavuuden käsite

Ilman oikeuden saatavuutta asianomistaja ei voi vaatia oikeuksiaan eikä saada korvausta hänelle aiheutuneesta vahingosta.

Oikeuden saatavuus muodostuu neljästä osa-alueesta. Sillä tarkoitetaan oikeutta:

- oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa
- saada oikeudellista neuvontaa ja antaa toisen henkilön puolustaa ja edustaa itseään
- oikeusapuun, jos asianomistaja ei kykene edustamaan itseään oikeudessa eikä hänellä ole varaa käyttää edustajanaan asianajajaa
- saada asia ratkaistua kohtuullisen ajan kuluessa ja oikeutta asianmukaiseen vahingonkorvaukseen.

Toimintasuuntia

Kanneaika

Kanneajalla tarkoitetaan määräaika, jonka kuluessa asianomistajan on pantava vaatimuksensa vireille tuomioistuimessa. Kanneajan on oltava kohtuullinen: asianomistaja tarvitsee aikaa sen selvittämiseen, onko hänellä riittävät perusteet viedä asia oikeuteen. Määräaika ei kuitenkaan saa olla liian pitkä, jotta se ei aiheuttaisi vastaajalle oikeudellista epävarmuutta. Useimmissa jäsenvaltioissa se on 3-5 vuotta. Työlainsäädännön alalla kanneajat ovat yleensä paljon lyhyempiä, esimerkiksi Sloveniassa vain 8 päivää.

Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, etteivät kanneajat ole liian lyhyitä. Niiden pitäisi harkita, voitaisiinko kanneaika säätää alkamaan vasta siitä, kun oikeuden loukkaus tulee asianomistajan tietoon.

Asiavaltuus

Syrjinnän vastaisessa lainsäädännössä EU:n jäsenvaltiot veloitetaan antamaan yhdistyksille, kuten kansalaisjärjestöille ja ammattiliitoille, mahdollisuus panna asianomistajien suostumuksella vireille kanteita heidän puolestaan tai heidän tuekseen. Joissakin jäsenvaltioissa (esimerkiksi Belgiassa, Unkarissa ja Irlannissa) yhdistyksillä on vireillepano-oikeus silloinkin, kun asianomistajaa ei ole tai kun esiintyy järjestelmällistä syrjintää. Tätä oikeutta nimitetään *yleiseksi asiavaltuudeksi* (actio popularis). Sitä sovelletaan ainoastaan syrjinnän vastaisen lainsäädännön ja ympäristölainsäädännön alalla. Muilla oikeudenaloilla vain asianomistajalla tai hänen edustajallaan on tavallisesti oikeus kanteen nostamiseen.

Jäsenvaltioiden olisi harkittava yleisen asiavaltuuden sallimista. Se on tärkeää, sillä monesti asianomistajat eivät itse halua nostaa kannetta, koska:

- he eivät ole tietoisia oikeuksistaan
- heillä ei ole varaa oikeudenkäyntiin
- he pelkäävät joutuvansa vaikeuksiin, esimerkiksi menettävänsä työpaikkansa, jos he kantelevat työnantajastaan.

Menettelyn kesto

Tuomion antamiseen kuluva aika riippuu asian monimutkaisuudesta ja valituskäsittelyjen määrästä. Sen vuoksi on mahdollista sanoa tarkasti, kuinka kauan oikeudenkäynnin pitäisi kestää. Joissakin EU:n jäsenvaltioissa käsittelyt viivästyvät merkittävästi. Oikeussuojakeinoista ei ole mitään hyötyä, jos asianomistaja joutuu odottamaan liian kauan ratkaisua. Liian pitkät käsittelyajat voivat saada asianomistajan luopumaan kanteen nostamisesta.

EU:n jäsenvaltioiden olisi harkittava, voitaisiinko kiireellisten asioiden käsittelyssä käyttää nopeutettuja menettelyjä. Vähäisissä vaateissa ja asioissa, jotka eivät edellytä monimutkaista todistelua ja lainsäädännön tulkintaa, voitaisiin noudattaa yksinkertaistettuja menettelyjä. Niitä käytetään jo esimerkiksi Itävallassa, Belgiassa, Unkarissa ja Yhdistyneessä kuningaskunnassa.

Oikeudenkäyntikulut ja oikeusapu

Monilla ei ole varaa viedä asiaansa tuomioistuimeen. Siksi kaikissa EU:n jäsenvaltioissa annetaan jossakin muodossa *oikeusapua*. Se tarkoittaa, että valtio korvaa asianajajan käytöstä aiheutuneita kuluja tai nimittää asianajajan edustamaan hakijaa oikeudenkäynnissä. Joissakin jäsenvaltioissa oikeusavusta päätetään tarveharkinnan perusteella hakijan varallisuuden mukaan. Joissakin oikeusapupäätökseen vaikuttavat myös hakijan mahdollisuudet voittaa asia.

Vaikka ihmisoikeuslainsäädännössä kenelläkään ei ole ehdotonta oikeutta oikeusapuun, Euroopan ihmisoikeustuomioistuin tarkastelee asiaa eri lähtökohdista. Niitä ovat hakijan vaatiman oikeuden painoarvo ja se, estääkö oikeusavutta jääminen hakijaa saamasta oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä. Koska Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen harkintaperusteet ovat suurpiirteisemmät, EU:n jäsenvaltioissa monet syrjinnän uhrin jäävät todennäköisesti ilman tarvitsemaansa oikeusapua.

Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että jokainen saa oikeusapua silloin, kun se on tarpeen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takaamiseksi. Jäsenvaltiot voisivat myös harkita:

- palvelupisteitä, joissa tarjotaan ilmaista oikeudellista neuvontaa
- kansalaisten kannustamista oikeusturvavakuutuksen hankkimiseen
- riitojen sovittelun edistämistä vaihtoehtoisissa riidanratkaisuelimissä.

Oikeus vahingonkorvaukseen

Asianomistajilla on oikeus vahingonkorvaukseen, jolla hyvitetään heidän kärsimänsä vahinko ja ehkäistään rikkomuksia tai niiden jatkamista. Yleisin on rahallinen korvaus. Syrjintätapauksissa maksettavien korvausten määrä vaihtelee huomattavasti jäsenvaltioittain. Nämä erot eivät selity pelkästään eri maiden elinkustannusten vaihtelulla. Lisäksi korvauksen määrä ei aina riitä ehkäisemään rikkomuksia tai hyvittämään uhrille aiheutunutta vahinkoa.

EU:n jäsenvaltioiden olisi tarkasteltava uudelleen syrjintäasioissa maksettavia vahingonkorvauksia, jotta ne ovat varmasti riittävän suuria.

EU:n ja kansainvälisen tason oikeussuojakeinot

Jos asianomistaja häviää asiansa kansallisessa tuomioistuimessa, hänellä voi olla mahdollisuus kääntyä EU:n tai kansainvälisten elinten puoleen. Euroopan unionin tuomioistuin käsittelee EU:n lainsäädännön rikkomista koskevia asioita. Ihmisoikeusrikkomuksia koskevat kanteet pannaan useimmiten vireille Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa, joka valvoo Euroopan ihmisoikeussopimuksen noudattamista. Tietty organisaatiot voivat tehdä Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitealle ryhmäkanteluja Euroopan sosiaalisen peruskirjan loukkaamisesta. Myös YK:n elimet voivat ratkaista YK:n ihmisoikeussopimusten rikkomiseen liittyviä valituksia edellyttäen, että valtio on hyväksynyt valitusmenettelyn.

Näillä järjestelmillä on hyvät ja huonot puolensa. Euroopan unionin tuomioistuimella on tiukat asiavaltuutta koskevat säännöt, jotka vaikeuttavat kanteiden vireillepanoa. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on pahasti ruuhkautunut, ja siksi tuomiot viivästyvät. Siellä on toteutettu uudistuksia "toistuvien" asioiden yhdistämiseksi käsittelyä ja tuomion antamista varten. Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea voi käsitellä ainoastaan tiettyjen organisaatioiden, ei yksityishenkilöiden kanteluja. YK:n elimissä valituksen vireillepanokulut ovat vähäiset, koska valittajan ei tarvitse käyttää edustajanaan asianajajaa, mutta niiden päätökset eivät ole oikeudellisesti sitovia.

EU:n jäsenvaltioiden olisi harkittava asiavaltuutta koskevien sääntöjen laajentamista Euroopan unionin tuomioistuimeen vietävissä asioissa. Niiden olisi varmistettava, että ne tekevät lainsäädäntönsä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomioissa edellytetyt muutokset rikkomusten toistumisen estämiseksi. Lisäksi niiden olisi harkittava YK:n yleissopimusten mukaisten valitusmenettelyjen hyväksymistä, jos ne eivät vielä ole näin tehneet.

Lisätietoja

FRA:n sivustolla on katsaus FRA:n toimintaan, joka liittyy tehokkaan ja riippumattoman oikeussuojan saatavuuteen EU:ssa:

fra.europa.eu/fraWebsite/research/projects/proj_accessingjustice_en.htm

FRA:n raportti *Access to Justice in Europe: an overview of challenges and opportunities* julkaistaan osoitteessa:

fra.europa.eu/fraWebsite/research/publications/publications_en.htm